

Інквізиція та християнські ересі: їх вплив на суспільство в історичному контексті

Антон Багаєв
Національний університет харчових технологій
Київ, Україна

Анотація. Стаття присвячена феномену інквізиції у період XII-XIII століть. У статті аналізуються основні соціокультурні, політичні та економічні передумови виникнення цього церковного інституту; досліджується поняття ересі та основних категорій еретиків, що домінували в тогочасному європейському суспільстві. Окрім причин виникнення інквізиції, розкриваються методики її діяльності, класифікуються типи покарань для еретиків. Автор також робить висновки щодо впливу інституту інквізиції на становлення соціальних інститутів у Європі в подальші роки.

Ключові слова: інквізиція, відьмацтво, тортури, ересь.

Inquisition and Christian Heresies: Their Impact on Society in the Historical Context

Anton Bagaiev
National University of Food Technologies
Kyiv, Ukraine

Abstract. This article is devoted to the phenomenon of the Inquisition in the 12th and 13th centuries. The author analyzes the main socio-cultural, political and economic preconditions of the emergence of this church institution as well as the concept of heresy and the main categories of heretics that dominated in the then European society. Along with the causes of the Inquisition, the methods of its activity are revealed, and the types of punishments for heretics are classified. The author also draws conclusions about the impact of the Inquisition institution on the establishment of social institutions in Europe in the following years.

Key words: Inquisition, witchcraft, torture, heresy

Вступ

Довгі століття слово «інквізиція» наводила моторошний жах на всіх, хто лише чув його. І до нині не існує чіткої цифри, яка б змогла більш-менш точно відобразити кількість загиблих у вогнях боротьби з еретизмом. Дехто з науковців називає цифри у сотнях тисяч, а хтось наголошує на мільйонах жертв.

Криза церкви, що виникла в Європі на межі XII-XIII століть, породила потворний інститут інквізиції, що мав на меті боротьбу з вільнодумством і еретицтвом будь-якими засобами. Її жертвами стали не лише представники простого народу, але і видатні науковці – Джордано Бруно, Галілео Галілей, Мігель Сервет.

Як же сталося так, що саме церква створила найбільш жорстокий інструмент контролю над людиною?.

Соціально-економічні умови зародження інквізиції

Людство стикалося з різними складнощами на протязі усього свого існування: хвороби, війни, стихійні лиха, голод. У XII-XIII століттях, незадовго до створення інквізиції соціально-культурні умови в Європі були досить важкими. Величезні побори

феодалів, церковна десятина і збори з боку держави примушували людей з найнижчого прошарку трудитися не покладаючи рук, щоб здобути собі хліб насущний.

Одночасно з тим існував прошарок людей, що належали до християнської церкви. Ченці, священники, єпископи, абати, кардинали, диякони існували неначе в паралельному світі. Вони були звільнені від податків та феодалських повинностей, а також непідсудні світським судам. Більш того існував такий вираз: "Останній служитель церкви коштує набагато більше будь-якого государя". Нескладно дійти висновку, що проблеми бідняків були для служителів церкви чимсь дуже далеким і абстрактним.

У початковий період свого існування церква зазнавала суттєвих гонінь, але згодом вона перетворилася у величезну тоталітарну організацію за максимальним колом повноважень. В епоху феодалської роздробленості безліч єпископів по всій Європі, особливо в німецьких князівствах, були світськими государями. Це призвело до цілого ряду зловживань, і в остаточному підсумку привело до різкого падіння авторитету церкви (не випадково величезна частина німецьких держав з радістю прийняло протестантизм).

Існує чимало прикладів в історії, коли шляхетна справа започаткована групою ревно налаштованих подвижників у фіналі спотворювалась у своїй суті через навалу учасників, що переслідували корисливі цілі. Так відбулося і з католицькою церквою.

Чим більш потужною ставала церква, тим більше і більше служителів виявлялося порочними, корисливими лицемірами. Звичайно, були виключення на кшталт Святого Франциска чи Святого Домініка, але їхня кількість у загальній масі була незначною. Падіння моралі серед служителів церкви сягнуло небувалого розмаху. Багаті прелати мали в підпорядкуванні цілі армії, вели війни із сусідніми феодалами, грабували околиці населення непомерними податками, приводячи у виправдання Священне Писання (написане на латині і недоступне в той час більшості населення), мали гареми і жили всупереч Писанню. В інших місцях навпаки існувала практика пограбування єпископів священниками, як приклад можна привести такий факт: один з єпископів Лангедока був примушений сам мити годувати і запрягати свого мула, у якому складалося все його майно. Варто згадати так само про практику продажу церковних посад. Найвищі положення в церковній ієрархії займали люди абсолютно не варті подібної честі. Існувала можливість здійснення покаєння за дорученням, також можна було вступити за дорученням у шлюб. Чернечі ордена більше нагадували розбійницькі угруповання, тому що будь-який, навіть найзатятіший злочинець міг уникнути відповідальності за вчинене шляхом вступу в той чи інший чернечий орден. Як справедливо зауважує Генрі Чарльз Чи у своїй книзі "Виникнення та організація інквізиції" (2013) чернечі ордена були настільки багаточисельні і впливові, що і на них лежить відповідальність у подібному падінні.

Приймаючи до уваги все перераховане вище, не дивно, що священнослужителі довго пручалися celibату (повній безшлюбності). Подібна розпуста зустрічала активне неприйняття з боку населення. Церква, що так активно пропагувала заповіді Ісуса Христа, сама ж і порушувала їх у першу чергу. Нічого дивного, що в суспільстві почали ширитися єретичні ідеї, які знайшли підтримку серед народних мас.

Поняття єресі та причини її поширення у Європі

Церква, що стояла так далеко від свого ідеалу і так що недбало відносилася до своїх обов'язків, опинилася перед новою, грізною небезпекою, що могла у корені підірвати її могутність. Ця небезпека виражалася у пробудженні свідомості в масах.

Цей рух починається вже в XII столітті, пізніше саме він перетворив Європу на центр науки, мистецтва і, фактично, основний центр світової цивілізації. Сам по собі

цей розвиток не міг не супроводжуватися виникнення сумнівів і критики існуючого порядку. Розгляд нових питань, розв'язання різних проблем підкреслювало прірву, що існувала між вченням церкви і її реальними діями. У кращих школах Європи учні вивчали давньогрецькі, арабські, давньоєврейські рукописи і черпали з цих щедрих джерел нові ідеї, поняття, знання. Хрестові походи теж зіграли в цій справі не останню роль. Древні рукописи, які привозили через море, витвори мистецтва і культури – все це впливало на тогочасний світогляд та формувало епоху Відродження. Відбувся могутній сплеск зацікавленості до наук: фізика, хімія, геометрія, астрономія за короткий період часу стали надзвичайно популярними. Церква чудово розуміла всю небезпеку, що несе із собою розвиток наук. Але ще велику небезпеку являло собою відродження Римського права. Люди з подивом побачили, що існує різке протиставлення, і в той же час справедлива система правосуддя, з якою не йшла ні в яке порівняння громіздка, несистематизована система канонічного права і груба подоба правосуддя феодального звичайного права.

Єресі, що з'явилися в цей час, різко відрізнялися від раніш існуючих ересей, вигаданих богословами за допомогою схоластичних прийомів. Єресь цього періоду спочатку поширювалася в масах простого народу і вже пізніше влаштовувалася ученими єретиками.

Природно, що бідна і пригноблена маса складала велику частину парафіян, тому й удар нанесений злиденними проповідниками був особливо сильним.

Найбільш поширеними були єресі у тогочасних економічно розвинутих регіонах: півдні Франції, Провансі, Італії, Фландрії (Лактионов, 2007).

Усі єресі тієї епохи можна було підрозділити на два табори:

- сектанти, що твердо дотримували основних положень християнства, заперечуючи інститут священників;
- манихеї.

Серед сектантів особливу увагу слід звернути на дві категорії: вальденсів та катарів.

Вальденси

Цивілізація на півдні Франції дуже відрізнялася від всієї іншої Європи як по етнічному, так і по культурному складам. Було в наявності змішання всіх народів, включаючи навіть арабів. Це сприяло винятковій віротерпимості і такої ж недбалості духівництва в питаннях чистоти релігії. Єресь вальденсів – це більш суворий, аскетичний варіант християнства, який проповідував чистоту життя. Так само передбачалося відмовлення від інституту священництва, право проповіді для усіх, взаємна сповідь і вегетаріанство. У вальденсів існувало своє духівництво відоме як "Зроблені" (Majorales). Але взагалі розходження між духівництвом і мирянами у вальденсів було зведено до мінімуму. Зроблені цілком відмовлялися від усілякої власності, залишали житло, щоб наблизитися як тільки можливо близько до образу апостолів. Вони повчали віруючих і залучали нових адептів, існували ж вони на пожертвування населення, серед якого вони жили. Проповідники вальденсів дуже швидко здобули собі величезну популярність і любов серед простих людей, що втомилися від розпусти духівництва. Ця секта була поширена на просторах від Чехії до Арагонії і складалася переважно з простих людей.

Церква швидко усвідомила, вальденси несли у собі небезпеку і закликала до боротьби з ними, але єретиками вона їх не вважала. У більш пізніх документах інквізиції можна зустріти посилання на "єретиків і вальденсів", маючи на увазі під єретиками катарів як більш єретичне вчення. Один інквізитор близько знайомий з вальденським вченням описував їх так: "Ці єретики відрізняються вдачею і мовою,

тому що вони скромні і помірні в мовах. Вони не виявляють суєтності в одязі, що завжди простий і чистий. Вони ніколи не пускаються в торгівлю, боячись що їм доведеться обманювати і порушувати своє слово; вони воліють жити особистою працею як прості робітники. Вони не збирають багатств, задовольняючись необхідним. Вони помірковані у їжі й у питві. Вони не відвідують ні шинків, ні балів, ні інших яких-небудь місць розваги. Вони вміють стримувати свій гнів. Завжди знайдете ви їх за роботою; а тому що вони учаться, та учать, тому в них не залишається часу на молитву. Ще їх можна довідатися по ясності і лагідності їхніх виражень; вони уникають у розмові жартів, пересудів, божіння, непристойних виражень і неправди. Вони навіть не говорять *vere* і *certe* вважаючи це рівносильним клятві". Але офіційна пропаганда того часу обвинувачувала їх у брудних половых зносинах, у тім що вони лицемірно ховали свої вірування справно ходячи до обідні і виконуючи інші католицькі обряди. Генрі Чарльз Чи (2013) розповідаючи про свою роботу згадує, що дуже складно зберегти об'єктивність, тому що практично вся література еретиків була спалена на багаттях інквізиції і єдине джерело інформації про сектантів - це документи і свідчення залишені їхніми, повними ненависті, ворогами і недоброзичливцями. У вальденсів був так само повний переклад Біблії на простонародну мову, на яку вони спиралися у своїх проповідях і це було одним з основних мотивів для переслідування з боку церкви. Проти вальденсів були випущені едикти світської влади, у яких усі еретики з'являлися ворогами держави, і це було одним з перших прикладів переслідування еретиків з боку держави.

Катари

Катаризм був віруванням чисто антисацердотальним. Він заперечував весь церковний лад як щось марне; він вбачав римську церкву синагогою Сатани, порятунок у якій немислимий. Виходячи з цього, він заперечував таїнства, обідні, чистилище, мощі, ікони, хрести, святу воду, індульгенції і узагалі всі те, що, за словами священників, забезпечувало вірним християнам вічний порятунок. Так само катари засуджували десятичний податок і приношення, що робили для духовництва прибутковою справою привласнену ними собі турботу про порятунок душ. Вважаючи себе церквою Христовою, катари думали, що вони мають право взяти і дозволити дане Ісусом Христом його учням. Згідно їхнім вченням, духовне водохрещення змивало всі гріхи, але молитва не мала ніякої сили, якщо грішник продовжував грішити.

Богослужіння катари проводили на латині, але Священне писання перекладали на простонародну мову, що зіграло свою роль у популяризації цієї секти. По початку ієрархія духовних чинів у катарів була відсутня. Але в міру зростання їхніх громад виникла нагальна потреба в упорядкованій системі богослужіння. Як і у вальденсів, духовництво катарів являло собою особливу касту людей цілком байдужих до спокус світу. Вірування катарів припускало граничний аскетизм: заборона на вживання їжі тваринного походження, заборона на будь-які фізичні контакти між представниками різних підлог та інші.

Їх вчення досягло максимального впливу у XIII столітті: їх вплив на півдні Франції був настільки великим, що практично витіснив католицизм у цьому регіоні.

Інквізиція: основні принципи діяльності

Церква не могла покластися в настільки "благочестивій" справі на світську владу, що була зайнята своїми власними проблемами. Ігнорування еретичних вірувань могло неминуче призвести до краху церкви з усіма її догмами, а отже, діяти потрібно було рішуче. З метою переслідування ересі був заснований інститут інквізиції.

У протигагу еретичним сектам, що проповідували апостольську бідність, було створено кілька орденів жебручих ченців. Найбільшу популярність з них одержали домініканці і францисканці. Суворий статут і величезний авторитет святих, на честь яких їм були дані імена, привели в їхні ряди найвизначніших людей тієї епохи, що залишалися вірними принципам католицизму.

Спочатку ці ордени суворо дотримувалися своїх статутів, чим заслужили пошану і повага в усьому християнському світі. По суті справи, вони практично цілком дублювали правила поведінки еретиків вальденсів, але в системі церковної ієрархії. З перших же кроків інквізитори одержали величезні повноваження і повну безконтрольність у своїх діях (Лактионов, 2007).

Вже в 1184 році папа Люцій III встановив порядок розшуку еретиків. В 1197 році арагонський король Петро II ввів у законодавство пункт про спалення еретиків живцем. Раввенський едикт 1232 року затвердив папську інквізицію і «легалізував» смертну кару для еретиків. Саме цей едикт поширив владу інквізиції на простори усїєї Західної Європи (Григулевич, 1985).

З кінця XIII століття влада інквізиторів стала тотальною: цензурі підлягали книги, картини, приватне життя. Церква отримала доступ до усіх аспектів повсякденного буття. Суворо цензурувалась наука, що загальмувало її розвиток на декілька століть. Окремо набирає обертів так зване «полювання на відьом», що співпало з поширенням бубонної чуми на континенті. Жінки потерпають від рук інквізиції, що була твердо переконана, в тому, що жінка слабка і гріховна за своєю суттю, а отже Диявол може легко спокусити її (Орлов, 1997).

Одним з найбільш потужних інструментів був суд інквізиції. Основним принципом його діяльності виступала секретність. Жодна стороння особа не мала права приймати участь у суді. Крім того, обвинувачений не міг знати ім'я того, хто зробив донос.

Існувало 2 типи донощиків: тих, хто висував звинувачення у ересі і тих, хто лише вказував на підозрюваних у ересі. Перші мали навести докази в ересі, інакше ризикували отримати покарання за неправдиві свідчення.

Для того, щоб розпочалося слідство над людиною, звинуваченою у ересі, необхідно було отримати всього 2 доноси.

Суд тримався на трьох основних засадах: розшуку, доносах і катуваннях. Першочергово основним з цих трьох інструментів був розшук. Однак згодом його замінили катування, оскільки завдяки ним можна було отримати будь-яку «правду» на допиті.

Інквізитор був примушений робити постійні об'їзди підвідомчого йому ділянки. Приїжджаючи в той чи інший населений пункт, він повідомляв, так названий, термін милосердя, протягом якого всі околишні еретики могли прийти і покаятися перед обличчям інквізиції. По закінченню цього терміну інквізитор починав розшук. Якщо малися еретики, що покаялися, то він змушував їх видати своїх колишніх одновірців. Якщо ж таких не виявлялося, то інквізитор примушував під присягою всіх місцевих жителів вказати на підозрілих осіб чи еретиків. Заарештувавши нововиявлених еретиків, він під конвоєм передавав їх у центр єпископії, де починався допит.

Інквізитор поєднував в одній особі обов'язки судді й обвинувача, а адвокат обвинувачуваному в ересі не надавався. До того ж, будь-який захисник міг бути обвинувачений у підтримці ересі і відразу зайняти місце свого підзахисного. Інквізитор мав право призначати собі помічників і охоронців, що користувалися церковною недоторканністю і мали повну волю пригноблювати, принижувати населення.

Відмінною рисою інквізиторського суду була його значна довжина в часі, іноді до десяти років. Усі дії і слова обвинувачуваного так само як і обвинувальний

висновок фіксувалися в двох екземплярах. Подібна організація унеможлилювала для єретиків укритися в іншій державі. Тому що при необхідності копія могла бути надіслана слідом за ним. Зрозумівши, що існує величезна кількість лжесвідків, інквізиція ввела наступне правило: "Якщо кого-небудь буде викрито в лжесвідченні, на його повинна бути накладена сувора епетимія, але показання його зі справи вилучатися не повинні" (Григулевич, 1985).

Єдиним шансом на порятунок від системи, що вважала будь-якого арештованого заздалегідь винним, полягало в повному визнанні і каятті на першому ж допиті. Якщо ж людина завзято наполягала на своїй невинності, то його як закоренілого єретика видавали в руки світської влади.

Основною метою інквізиції було вирвати душі грішників з пазурів Сатани, а те що відбувалося в цей час з тілом значення не мало. Під час хрестового походу проти альбігойців було сформульовано ще одне правило: "краще відправити у потойбіччя десять добрих католиків, чим дати піти від правосуддя хоч одному єретіку". У боротьбі за таку важливу річ, як людська душа, мета виправдувала застосування будь-яких засобів.

Покарання і тортури

Інквізиція накладала зазвичай три види покарання: епетимія, тюремне ув'язнення і передача в руки світської влади, що означало спалення.

Епетимія могла полягати в довічному носінні хрестів, паломництві по святих місцях, внесенні визначеного пожертвування на благі справи. Але це тільки найпоширеніші методи, взагалі епетимія була обмежена тільки фантазією інквізитора.

Тюремне ув'язнення мало на увазі під собою відбування терміну у вузькій, задушливій камері на хлібі і воді, іноді в ручних і ножних кайданах, можливо прикутих до стіни, у гранично антисанітарних умовах. Середня тривалість життя в подібному висновку складала три роки. Але іноді були амністії: заміна тюремного ув'язнення на строгу епетимію (Плавскін, 2000).

Видача в руки світської влади мало на увазі під собою спалення заживо. Церква не відмовлялася навіть від переслідування небіжчиків. Уже померлого єретика могли присудити до спалення. Це мало на увазі під собою вилучення останків з могили з наступним спаленням і конфіскація майна.

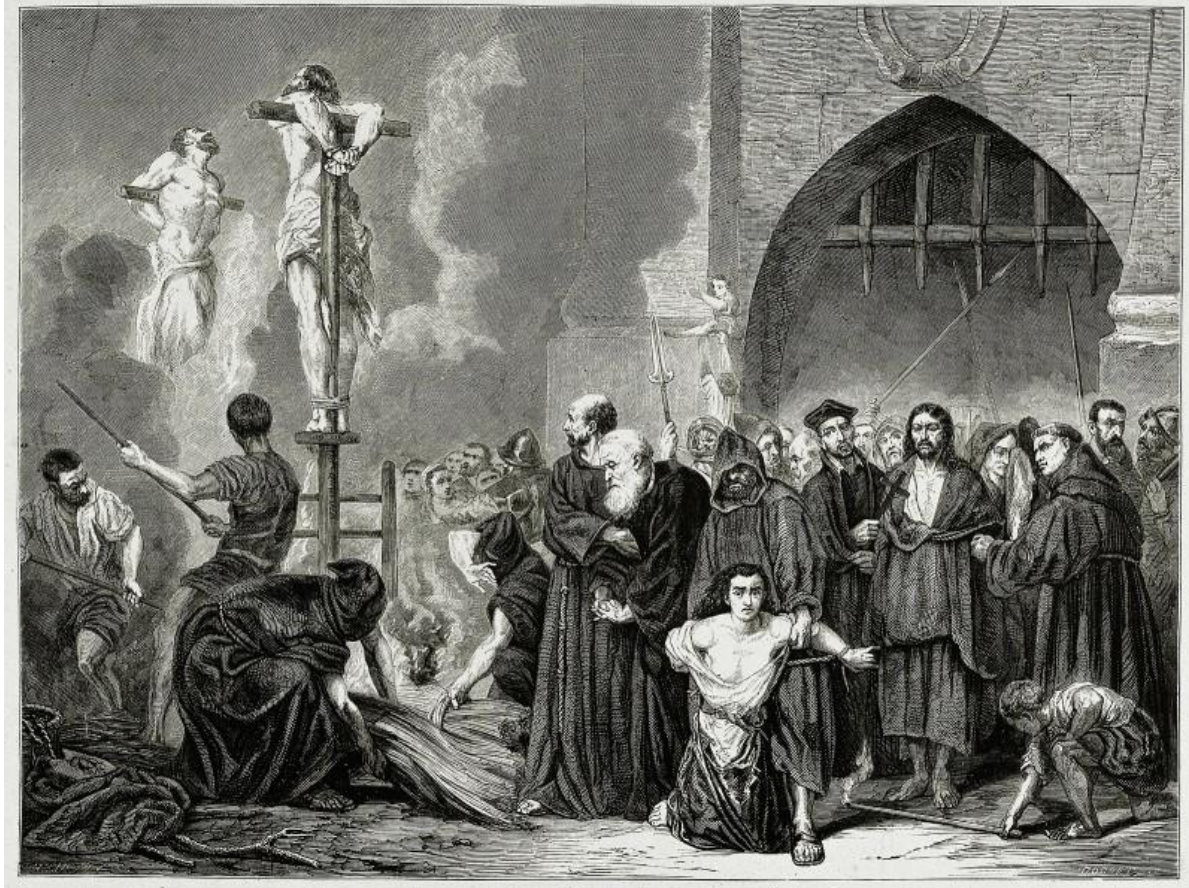

Рис. 1. Гравюра «Спалення на багатті через вирок інквізиції».

І хоча спалення на багатті було страшною карою для еретика, ще страшнішими були допити із застосуванням широкого арсеналу засобів для тортур.

Майже з перших же кроків інквізиція почала застосовувати катування, як фізичні, так і моральні.

Застосування тортур було схвалене у 1252 році. Вона мала бути помірною, при цьому треба було уникати кровопролиття (Григулевич, 1985).

Перед початком суду, людину, що була звинувачена у ересі «знайомили» з арсеналом інструментів для допиту. Цей ритуал називався «терриція» і був спрямований на зломлення волі і каяття. Якщо каяття не було, то починався процес допиту.

Рис. 2. Усередині тюрми інквізиції

Перш за все, еретика позбавляли одягу, що символізувало усунення всі перешкоди між полоненим і трибуналом. Для жінок цей крок був особливо тяжким психологічно, адже їм приписувалось дотримуватись цнотливості і уникати оголення тіла перед чоловіками. Після роздягання, на людині знищувався волосяний покрив, що дозволяло побачити наявність «відміток» диявола (особливо це стосувалося тих, кого звинуватили у відьмацтві) (Горелов, 2005; Христофорова, 2004).

Допит продовжувався застосуванням лещат для пальців. Людина, що не бажала зізнаватись у своїх гріхах, мусила випробувати на собі дію «іспанського чобота» (пристрій, що здавлював гомілку), а потім – дибу. Останній пристрій мав декілька конфігурацій (система канатів, що фіксувалась біля стелі; стіл із канатами, що розтягував людину). Однак суть зводилася до того, що тіло людини надзвичайно сильно розтягувалося, завдаючи надзвичайних мук. Під час такої процедури часто кістки вилітали з суглобів, розривалися м'язи і сухожилля.

Залежачи від настроїв інквізиторів, могли бути застосовані і інші види процедур для допиту: «колиска», «іспанський осел», тортура вогнем або водою (Плавскін, 2000).

Згідно правил, можна було застосовувати лише одну тортуру, однак, якщо вона була не ефективною, її припиняли і продовжували наступного разу або застосовували іншу.

Конфіскації

Одним з пояснень того, що Англія і Голландія були першими країнами, у яких відбулася промислова революція, є те, що в цих державах інквізиція не була настільки авторитетна, як у більш південних країнах Європи. Що мала на увазі під собою конфіскація? Повне вилучення рухомого та нерухомого майна, анулювання всіх

боргових зобов'язань, примус усіх боржників повернути борги у визначений термін. Якщо відбувалося переслідування нині померлої людини, то конфіскація поширювалася на спадкоємців аж до третього коліна. Подібні міри цілком паралізували промисловість і торгівлю на південних територіях Європи. Розподіл засобів від конфіскації відбувався в такий спосіб: третину одержував інквізитор, третину - представник світської влади, третину - Святійший Престол. Інквізитор повинний був вживати отримані засоби на нестатки розшуку. Але на практиці засоби витрачалися за його розсудом. Одним з факторів того, що інквізиція не затвердилася в північній Європі, було те, що єретиків було мало і вони переважно походили з найбідніших родин.

Висновки

Звісно, якби не явище інквізиції, то шлях розвитку європейської цивілізації був би зовсім іншим. Не було б безглузких людських втрат, кривавих Хрестових походів, сповільнення розвитку науки.

Інквізиція стала інструментом боротьби церкви за владу і вплив, способом контролю над усіма сферами людського буття. Не можна заперечувати його ефективність, але те саме стосується і жорстокості та антигуманності інституту інквізиції. І хоча з розвитком суспільної свідомості діяльність інквізиції пішла на спад із часом, тим не менш, вона проіснувала до середини XIX століття.

Список використаних джерел

- Горелов, Н. (2005). *Бич и молот. Охота на ведьм в XVI—XVIII*. Санкт-Петербург: Азбука-классика.
- Григулевич, И.Р. (1985). *Инквизиция*. Москва: Политиздат.
- Лактионов, А. (2007). *История ересей*. Москва: АСТ.
- Ли, Г.Ч. (2013). *Возникновение и устройство инквизиции*. Москва: Ломоносовъ.
- Орлов, М.А. (1997). *История сношений человека с дьяволом*. Москва: ТЕРРА.
- Плавский, З.И. (2000). *Испанская инквизиция: палачи и жертвы*. Санкт Петербург: ИД Дмитрий Буланин.
- Христофорова, О. (2004). Молот ведьм. *Вокруг света*, 10, 106-118.